

Współautorzy

Orly Eshach Adiv, MD
Pediatric Gastroenterology and Nutrition Unit
Rambam Medical Center
Haifa, Israel

Ronen Arnon, MD, MHA
Associate Professor of Pediatrics and Surgery
Medical Director of Pediatric Hepatology and
Liver Transplantation
Recanati-Miller Transplant Institute
Mount Sinai School of Medicine
New York, NY, USA

Efrat Broide, MD
Head of Pediatric Gastroenterology
Institute of Gastroenterology
Assaf Harofeh Medical Center
Zerifin, Israel

Prof. Yoram Bujanover
Pediatric Gastroenterology Unit
Edmond and Lili Safra Children's Hospital
Sheba Medical Center
Tel Hashomer, Israel

Eric Chiou, MD
Pediatric Gastroenterology, Hepatology and
Nutrition
Texas Children's Clinical Care Center
Houston, TX, USA

Prof. Andrew S. Day
Paediatric Gastroenterologist
Department of Paediatrics
University of Otago
Christchurch, New Zealand

Anil Dhawan
Professor of Paediatric Hepatology
Director Paediatric Liver GI and Nutrition Centre
King's College Hospital
London, UK

Prof. Yigael Finkel
Department of Clinical Science and Education
Karolinska Institutet
Stockholm, Sweden

Consultant Paediatric Hepatologist
Paediatric Liver GI and Nutrition Center
King's College Hospital
London, UK

Jamal Garah, MD
Pediatric Gastroenterology and Nutrition Unit
Rambam Medical Center
Haifa, Israel

Benjamin D. Gold, MD, FACG
Pediatric Gastroenterology, Hepatology and
Nutrition
Children's Center for Digestive Healthcare
Atlanta, GA, USA

Esther Granot, MD
Kaplan Medical Center
Rehovot and Hebrew University-Hadassah
Medical School
Jerusalem, Israel

Eitan Gross, MD
Pediatric Surgery Department
The Hebrew University Medical School
Hadassah
Jerusalem, Israel

Alfredo Guarino, MD
Section of Pediatrics
Department of Translational Medical Science
University of Naples Federico II
Naples, Italy

Paul E. Hyman, MD
Professor of Pediatrics, Louisiana State University
Chief, Gastroenterology
Children's Hospital
New Orleans, LA, USA

Nicola L. Jones, ND, FRCPC, PhD
Departments of Paediatrics and Physiology
University of Toronto
Cell Biology Program, Hospital for Sick Children
Toronto, ON, Canada

Avishay Lahad, MD
Pediatric Gastroenterology and Nutrition Unit
Pediatric B North Department
Edmond and Lili Safra Children's Hospital
Sheba Medical Center
Tel Hashomer, Israel

Piedade Sande Lemos, MD, PhD
Pediatric Gastroenterology Consultant
Hospital Fernando Fonseca
Director, Clinica CUF Cascais
Cascais, Portugal

Andrea Lo Vecchio, MD
Section of Pediatrics
Department of Translational Medical Science
University of Naples Federico II
Naples, Italy

Giorgina Mieli-Vergani
Professor of Paediatric Hepatology
Consultant Paediatric Hepatologist
Paediatric Liver, GI and Nutrition Centre
King's College London School of Medicine
King's College Hospital
London, UK

Sudipta Misra, MBBS, MD, DM
Clinical Professor of Pediatrics and Chief
Division of Pediatric Gastroenterology,
Hepatology and Nutrition
Brody School of Medicine, East Carolina University
Vidant Medical Center
Greenville, NC, USA

Samuel Nurko, MD
Director
Center for Motility and
Functional Gastrointestinal Disorders
Boston Children's Hospital
Boston, MA, USA

Sarit Peleg, MD
Pediatric Gastroenterology Service
Ha'emek Medical Center
Afula, Israel

Shimon Reif, MD
Director
Department of Pediatrics
Hadassah Medical Center
Jerusalem, Israel

Irit Rosen, MD
Pediatric Gastroenterology and Nutrition Unit
Rambam Medical Center
Haifa, Israel

Eliana Ruberto, MD
Section of Pediatrics
Department of Translational Medical Science
University of Naples Federico II
Naples, Italy

Marianne Samyn
Paediatric Liver, GI and Nutrition Centre
King's College London School of Medicine
King's College Hospital
London, UK

Cary G. Sauer, MD, MSc
Assistant Professor of Pediatrics
Emory School of Medicine
Endoscopy Director
Children's Healthcare of Atlanta
Training Program Director, Pediatric GI Fellowship
Emory Children's Center
Atlanta, GA, USA

Ron Shaoul, MD
Associate Clinical Professor of Pediatrics
Director, Pediatric Gastroenterology and
Nutrition Unit
Rambam Medical Center
Haifa, Israel

Anees Siddiqui, MD
Pediatric Gastroenterology
Specially for Children/Dell Children's
Medical Center
Austin, TX, USA

Igor Sukhotnik, MD
Pediatric Surgery Unit
Bnai Zion Medical Center
Haifa, Israel

Francisco A. Sylvester, MD
Professor of Pediatrics and Immunology
University of Connecticut School of Medicine
Attending Pediatric Gastroenterologist
Connecticut Children's Medical Center
Hartford, CT, USA

Amir Ben Tov, MD
Gastroenterology Unit
Dana-Dwek Children's Hospital
Tel Aviv Sourasky Medical Center
Sackler Faculty of Medicine, Tel Aviv University
Tel Aviv, Israel

Dominique Turck, MD
Professor of Pediatrics
University of Lille
Lille, France

Dan Turner, MD, PhD
Head, Pediatric Gastroenterology and
Nutrition Unit
Shaare Zedek Medical Center
The Hebrew University of Jerusalem
Jerusalem, Israel

Raphael Uddasin, MD
Associate Professor of Pediatric Surgery
Head of Pediatric Surgery Department
The Hebrew University Medical School
Hadassah
Jerusalem, Israel

Prof. Dr. Yvan Vandenplas
Pediatric Gastroenterology
UZ Brussel, Vrije Universiteit Brussel
Brussels, Belgium

Holly M. Van de Voort, MD
Centennial Pediatrics Murfreesboro
Murfreesboro, TN, USA

Amos Vromen, MD
Pediatric Surgery Department
The Hebrew University Medical School
Hadassah
Jerusalem, Israel

Barry Wershil, MD
Professor of Pediatrics
Feinberg School of Medicine at
Northwestern University
Chief, Division of Pediatric Gastroenterology,
Hepatology, and Nutrition
Ann and Robert H. Lurie Children's
Hospital of Chicago
Chicago, IL, USA

Prof. Michael Wilschanski
Director, Pediatric Gastroenterology
Hadassah University Hospital
Jerusalem, Israel

Tsili Zangen, MD
Pediatric Motility Service
Pediatric Gastroenterology and Nutrition Unit
Wolfson Medical Center
Holon, Israel

Bella Zeisler, MD
Connecticut Children's Medical Center
Hartford, CT, USA

Przedmowa

Termin „algorytm” pochodzi od nazwiska arabskiego matematyka z IX wieku Algawrismiego (Al-Chuwarizmi – jego zlatynizowana forma nazwiska brzmiała Algorismus – *przyp. red.*), od którego powstało także określenie „algebra”. Jego „algorismus” określa logiczne, metodyczne postępowanie, mające rozwikłać problemy matematyczne. Podczas lektury tej książki, opracowanej przez najlepszych światowych gastroenterologów i żywieniowców oraz zredagowanej przez mego przyjaciela dr. Rona Shaoula, staje się oczywiste, że duch algorytmu został tu wykorzystany w najlepszy z możliwych sposobów.

Praktyczne algorytmy w gastroenterologii dziecięcej zostały tak skonstruowane, aby mogły być wykorzy-

stywane przy łóżku chorego. Doświadczony praktyk stosuje technikę logicznego, stopniowego rozwiązywania problemu – w sposób zindywidualizowany, czyli w odniesieniu do konkretnego chorego. Tymczasem ścieżka decyzyjna przygotowana niejako z góry ma tę wadę, że abstrahuje od konkretnego chorego. Dla mniej doświadczonego lekarza jednak taki gotowy algorytm stanowi logiczny, zwięzły i efektywny kosztowo sposób postępowania, na dodatek opracowany przez lekarzy z dużym doświadczeniem w rozwiązywaniu określonych problemów klinicznych. Podczas pisania tej książki stawałem w roli czytelnika niebędącego specjalistą w danej dziedzinie. Trzydzieści pięć lat po zakończeniu mojej rezydentury z pediatrii

odkryłem, że gastroenterologia dziecięca stała się specjalnością wyrafinowaną, o solidnych podstawach naukowych – a ja wiedziałem o niej bardzo niewiele. Obecnie mam już świadomość tego, że w związku z rozpoznaniem, objawami i dolegliwościami opisanymi w tym podręczniku będę teraz kierował moich pacjentów do specjalistów z gastroenterologii dziecięcej. Wcześniej jednak będę mógł opracować wstępne rozpoznanie i dzięki tej książce będę też lepiej rozumiał zalecone przez gastroenterologa sposoby terapii.

Ze'ev Hochberg, MD, PhD
Redaktor serii

Wprowadzenie

Gastroenterologia dziecięca jest dziedziną bardzo szybko się rozwijającą, dlatego podejście do rozpoznawania i leczenia różnego typu schorzeń stale się zmienia. Lepsze zrozumienie ich patogenezy zaowocowało bardziej fizjologicznym podejściem do diagnostyki i możliwości terapeutycznych. Gastroenterologia dziecięca w stosunku do tej dorosłej wydaje się dość wyjątkowa. Zajmuje się bowiem schorzeniami rozwojowymi, których część rozpoczyna się już wewnątrzłono. Kwestia rozwoju i wzrastania jest dla pediatrii zjawiskiem wyjątkowo istotnym, dlatego do tej samej choroby mogą mieć różne podejście gastroenterolodzy dla dorosłych i dziecięcy. Zarówno wśród lekarzy specjalizujących się w gastroenterologii, jak i wśród pediatrów ogólnie praktykujących wciąż narasta potrzeba posiadania prostych, przyłózkowych algorytmów postępowania.

Praktyczne algorytmy w gastroenterologii dziecięcej są tekstem pragmatycznym, klasyfikującym najczęstsze dolegliwości, objawy i odchylenia laboratoryjne oraz zasady terapii, z którymi spotykamy się w praktyce codziennej. Poczytuję to sobie za zaszczyt, że wiele z algorytmów zostało opracowanych przez wiodących gastroenterologów dziecięcych i specjalistów z dziedzin pokrewnych. Chciałbym zatem w tym miejscu gorąco podziękować wszystkim tym, którzy zgodzili się uczestniczyć w tym przedsięwzięciu i podzielić się ze mną swym bezcennym doświadczeniem. Jestem wdzięczny za to, że mogłem z wszystkimi autorami uczestniczyć w tej niezwykle wzbogacającej i satysfakcjonującej wymianie poglądów i współpracy. Pragnąłbym podziękować redaktorowi całej serii – prof. Hochbergowi – za jego przewodnictwo i pomoc.

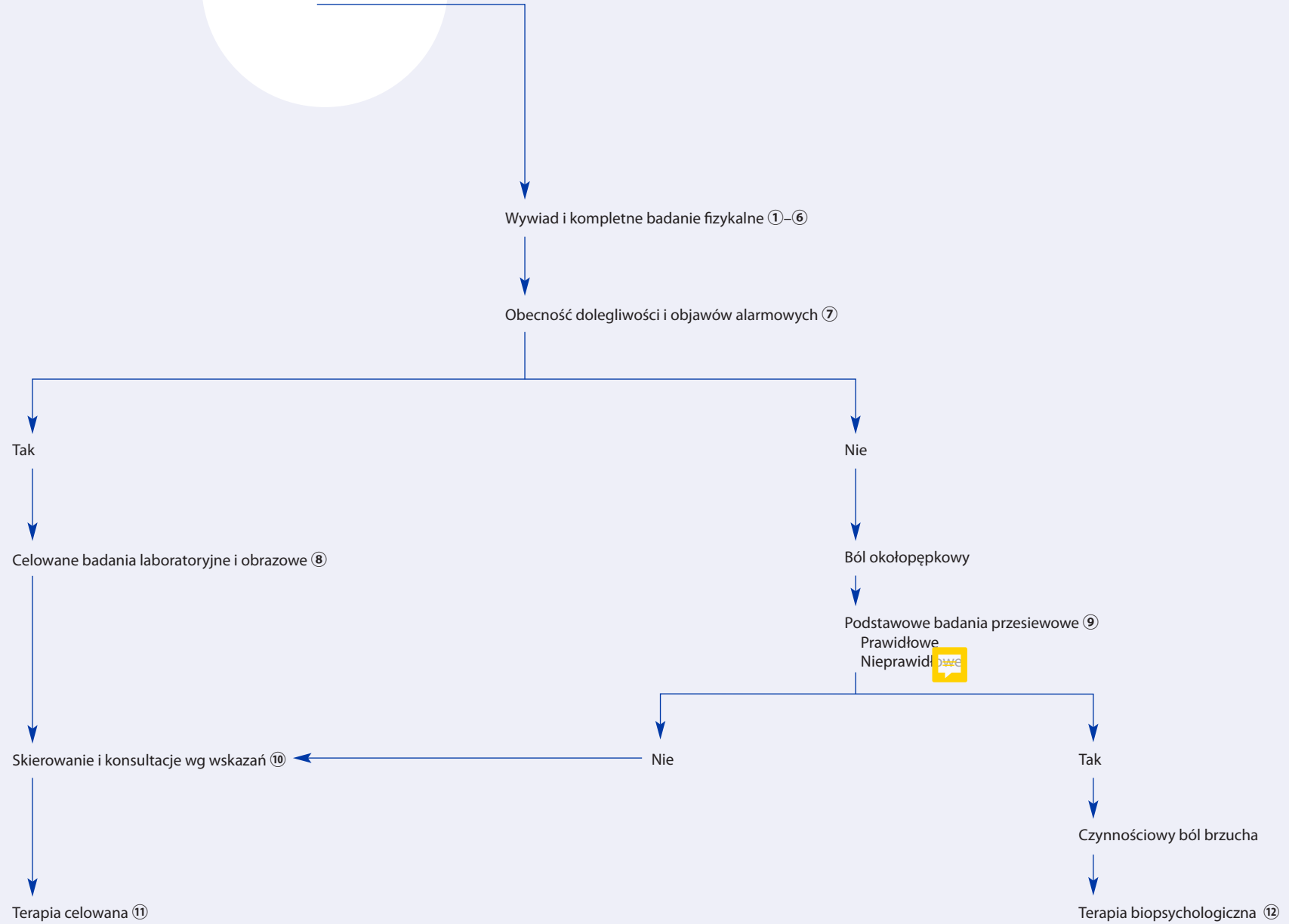
Ponadto szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do Freddy'ego Briana z wydawnictwa Karger Publishers – za jego cierpliwość i zrozumienie podczas długiego procesu powstawania tej książki.

Ron Shaoul, MD

Pragnąłbym podziękować mojej rodzinie,
mojej żonie Ety i moim dzieciom,
Dolewowi i Shaked, za ich
niekończące się zrozumienie i pomoc.

Ból brzucha

Przewlekły ból brzucha – definiowany jako ból długotrwały, przerywany lub ból stały – stanowi niezwykle częsty problem pediatryczny. Z reguły jest to ból czynnościowy, bez obiektywnych danych wskazujących na chorobę organiczną. Rzeczywista częstość występowania przewlekłych bólów brzucha u dzieci nie jest znana (najnowsze badania wskazują, że częstość ich występowania w Europie sięga 10,5%, z czego zespół jelita drażliwego [IBS – *irritable bowel syndrome*] to > 8%). Wydaje się jednak, że stanowią one 2–4% wszystkich wizyt w gabinetach pediatrycznych.

- ③ 1. Czas trwania dolegliwości bólowych wymagany do tego, aby uznać je za przewlekłe, to 2 miesiące, przy czym powinny one pojawiać się co najmniej raz w tygodniu.
- ④ Chory z przewlekłym bólem brzucha lokalizuje go zwykle w okolicy pępka.
- ⑤ Przyczyną bólu okołopępkowego może być zaparcie. Zaparcie czynnościowe według kryteriów rzymskich IV dotyczy dzieci w okresie rozwojowym – w wieku co najmniej 4 lat – u których nie ma cech zaparcia organicznego i które nie spełniają kryteriów IBS.
- ⑥ IBS to odczuwanie dyskomfortu lub bólu brzucha, który ustępuje lub łagodnieje po oddaniu stolca oraz któremu towarzyszy zmiana konsystencji i częstości oddawania stolca bez cech sugerujących zapalne, anatomiczne, metaboliczne lub nowotworowe tło dolegliwości.
- ⑦ Analiza kliniczna dzieci z przewlekłym bólem brzucha powinna obejmować: wywiad rodzinny w kierunku bólów brzucha, IBS lub nieswoistego zapalenia jelit (NZJ), wywiad dietetyczny (nadmierne spożycie cukrów, nietolerancja laktozy), obecność zaparcia, biegunki lub zaburzeń wzrastania (analiza siatek centylogowych!).
- ⑧ Pełne badanie fizykalne powinno obejmować także badanie *per rectum*.
- ⑨ Dolegliwości i objawy alarmowe, tzw. czerwone flagi, u dzieci i nastolatków z bólami brzucha niebędącymi bólami czynnościowymi to: stały ból w prawym dolnym lub górnym kwadrancie brzucha, ból budzący dziecko w nocy, dysfagia, stałe wymioty, zapalenie stawów, zmiany okołoodbytowe, straty krwi z przewodu pokarmowego, niezamierzony spadek masy ciała, biegunka w nocy, zahamowanie wzrostu, niewyjaśniona gorączka lub NZJ, celiakia, zakażenie *H. pylori* w wywiadzie rodzinnym.

⑧ W przypadku obecności objawów alarmowych i podejrzenia NZJ konieczne jest wdrożenie diagnostyki obrazowej (ultrasonografia – USG, klasyczna radiologia z kontrastem, rezonans magnetyczny z enterografią lub enteroklizą – MRI); z dużą powściągliwością: tomografia komputerowa – TK, endoskopia z biopsjami i analizą histopatologiczną skrawków.

⑨ Analiza kliniczna: w zaburzeniach czynnościowych obowiązuje ograniczona liczba wskazanych badań pomocniczych; obejmują one: morfologię z rozmazem (CBC – *complete blood count*), odczyn Biernackiego (OB), badanie tzw. białka ostrej fazy (CRP – *C-reactive protein*), badanie ogólne i posiew moczu. Inne analizy biochemiczne (wątrobowe, nerkowe) i testy diagnostyczne (posiew kału, badania w kierunku pasożytów, serologia w kierunku celiakii, kalprotektyna w kale, wodorowy lub wodorowo-metanowy test oddechowy w kierunku nietolerancji cukrów) mogą zostać przez lekarza zlecone na podstawie dominujących objawów i zaburzeń w funkcjonowaniu dziecka oraz w zależności od stopnia niepokoju rodziców.

⑩ Może być wskazane skierowanie na konsultację u gastroenterologa dziecięcego w celu przeprowadzenia dalszych badań.

⑪ Na podstawie wyników badań laboratoryjnych, obrazowych, endoskopowych i histopatologicznych może się okazać wskazane celowane leczenie NZJ, celiakii lub choroby wrzodowej (PUD – *peptic ulcer disease*).

⑫ U dzieci z czynnościowymi bólami brzucha wskazane jest wdrożenie opieki psychosocjalnej, w tym terapii poznawczej (behawioralnej) i hipnozy. Należy wyjaśnić rodzicom i samemu pacjentowi związki istniejące między przewodem pokarmowym a czynnością mózgu oraz wpływ czynników psychosocjalnych na wystąpienie dolegliwości, w tym różnorodnych zdarzeń mogących je wyzwać. Warto na zakończenie podkreślić, że ból jest rzeczywisty, niemniej wydaje się wysoce prawdopodobne, że nie został wywołany żadnymi poważnymi chorobami przewlekłymi.

Najnowsze podsumowanie Cochrane Database (2017) dotyczące farmakoterapii w przewlekłych lub nawracających bólach brzucha (RAP – *recurrent abdominal pain*) i IBS wskazuje na brak przekonujących dowodów w kwestii korzystnego działania środków farmakologicznych u dzieci z RAP – sugeruje się więc ich stosowanie jedynie w badaniach klinicznych.

Wybrane piśmiennictwo

- Chiou E, Nurko S: Management of functional abdominal pain and irritable bowel syndrome in children and adolescents. *Expert Rev Gastroenterol Hepatol* 2010;4:293-304.
- Di Lorenzo C, Colletti RB, Lehmann HP, Boyle JT, Gerson WT, Hyams JS, Squires RH Jr, Walker LS, Kanda PT: Chronic abdominal pain in children: a technical report of the American Academy of Pediatrics and the North American Society for Pediatric Gastroenterology, Hepatology and Nutrition. *J Pediatr Gastroenterol Nutr* 2005;40:249-261.
- Di Lorenzo C, Colletti RB, Lehmann HP, Boyle JT, Gerson WT, Hyams JS, Squires RH Jr, Walker LS, Kanda PT: Chronic abdominal pain in children: a clinical report of the American Academy of Pediatrics and the North American Society for Pediatric Gastroenterology, Hepatology and Nutrition. *J Pediatr Gastroenterol Nutr* 2005;40:245-248.
- Huertas-Ceballos A, Logan S, Bennett C, Macarthur C: Pharmacological interventions for recurrent abdominal pain (RAP) and irritable bowel syndrome (IBS) in childhood. *Cochrane Database Syst Rev* 2008;1:CD003017.
- Rasquin A, Di Lorenzo C, Forbes D, Guiraldes E, Hyams JS, Staiano A, Walker LS: Childhood functional gastrointestinal disorders: child/adolescent. *Gastroenterology* 2006; 130:1527-1537.
- Shulman RJ, Eakin MN, Jarrett M, Czyzewski DI, Zeltzer LK: Characteristics of pain and stooling in children with recurrent abdominal pain. *J Pediatr Gastroenterol Nutr* 2007;44:203-208.
- Weydert J A, Ball TM, Davis MF: Systematic review of treatments for recurrent abdominal pain. *Pediatrics* 2003; 111 :e1-e11.

